

BIBLIOGRAFIE

- DESHAYES, J. 1970 — *BCH*, 44, 1970, p. 799—808.
 DESHAYES, J. 1970a — *ZborNMB*, 1970, p. 21—43.
 DESHAYES, J. 1973 — *Actes du VIII-e CISPP, Belgrad*, p. 492—496.
 DIMITRIJEVIC, S. 1968 — *Sopotsko Lendelska Kultura, Zagreb*, 1968.
 DUMITRESCU, H. 1966 — *SCIV*, XVII, 3, 1966, p. 433—442.
 DUMITRESCU, H. 1984 — *ActaMN*, XXI, 1984, p. 3—44.
 DUMITRESCU, H. 1985—1986 — *ActaMN*, XXII—XXIII, 1985—1986, p. 3—30.
 DUMITRESCU, H. — LAZAROVICI, G. 1985—1986 — *ActaMN*, XXII—XXIII, 1985—1986, p. 3—40.
 DUMITRESCU, VL. 1954 — & *Hăbășești*, București, 1954.
 DUMITRESCU, VL. 1970 *Quelques aspects des Synchronismes entre les cultures néo-énéolithiques et de la période de transition vers l'âge du bronze de l'Europe sud-orientale d'une part, et le monde Egé — Anatolien, d'autre part*, coraport, II-e CIÉSEE, Athena, 3—27.
 FRENCH, D. 1962 *Prehistoric pottery from Macedonia and Thrace*, *PZ*, 42, p. 30—48.
 GALIS, K.I. 1987 — *PZ*, 62, 1987, p. 147—163.
 GARASANIN, M. — DEHM, W. 1963 — *JbRGZM*, 10, 1963, p. 1—33, 176—280.
 GARASANIN, M. 1984 — *PZ*, 59, 1, 1984, p. 3—15.
 GARASANIN, M. — SIMOSKA, D. 1976 — *MacedAA*, 2, 1976, p. 9—41.
 GRUNDMANN, K. 1932 — *MittDAI*, 57, 1932, p. 103—123.
 HAUPTMANN, H. 1981 — *Otzaki Magula III*, *BAM*, 21, Bonn.
 HAUPTMANN, H. 1986 — *BAMúzÉvk*, XIII, p. 19—30.
 LAZAROVICI, G. 1971 — *Banatica*, I, p. 17—32.
 LAZAROVICI, G. 1979 — *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca *Bibliotheca Musei Napocensis*, 5.
 LAZAROVICI, G. 1990 — *Die Vinca C "Schok" in Banat*, *SympVinca*, ms.
 LAZAROVICI, G. — DUMITRESCU, H. 1985—1986 — *ActaMN*, XXII—XXIII, 1985—1986, p. 15—40.
 MARINESCU, S. 1974 — *Cultura Precucuteni*, București.
 MARINESCU, S. 1976 — *SCIVA*, 27, 3, p. 345—353.
 PAUL, I. 1969 — *StComSibiu*, 14, p. 33—81.
 PAUL, I. 1981 — *PZ*, 56, 2, 1981, p. 197—234.
 RENFREW, C. 1970 — *ZborNMB*, VI, p. 45—57.
 RENFREW, C. 1973 — *Actes du VIII-e CISPP, Belgrad*, p. 473—481.
 ROSKA, M. 1941 — *Die Sammlung Zsofia von Torma*, Cluj.
 SANEV, V. — SIMOSKA, D. — KITANOVSKI, B. — CARZOSKI, S. 1976 — *Praistorija vo Makedonja*, Skopje.
 SIMOSKA, D. — KITANOVSKI, B. — TODOROVIC, J. 1976 — *MacedAA*, II, p. 43—83.
 SEFERIADIS, M. 1983 — *BCH*, 107, p. 635—677.
 SEFERIADIS, M. 1983 — *NNU*, 52, p. 69—76.
 SEFERIADIS, M. 1986 — *BAMúzÉvk*, XIII, p. 57—67.
 SIMOSKA, D. — SANEV, V. 1976 — *Praistorija vo Centralna Pelagonia*, Bitolja.
 SZEKELY, Z. 1967 — *Studii și Cercetări*, I, Brașov, p. 75—84.
 SZEKELY, Z. 1970 — *Memoria Antiquitatis*, II, p. 19—23.
 WEISSHAAR, H. J. 1979 — *JbRGZM*, 26, p. 114—130.
 WEISSHAAR, H. J. 1984 — *Zur Agäischen Frühzeit*, *Schrift VSM*, 17, Marburg, p. 1—23.

Nicolae Gudea, *Porolissum Res Publica Municipii Septimii Porolissensium*, Editura Sport-Turism, colecția "Monumente și Muzeu", București, 1986.

Cuprinde 211 p. cu 43 de figuri alb-negru (obiecte, reconstituiri, hărți, planuri), 21 de fotografii alb-negru și 30 color, toate înserate în text, o hartă (după *Cuvînt înainte*) și un plan (la sfîrșitul volumului), ambele nenumerate.

Cuvînt înainte, p. 5—7; *Introducere*, p. 9—17; I. *Istoricul cercetărilor*, p. 18—24; II. *Porolissum înainte de venirea romanilor*, p. 25—34; III. *Romanii la Porolissum*, p. 35—151; IV. *Daco-romanii la Porolissum după retragerea administrației și armatei romane*, p. 152—163; *Încheiere*, p. 164—165; *Bibliografie selectivă*, p. 166—168; *Abrevieri*, p. 169; *Glosar*, p. 170—175; *Rezumat* (în limba germană), p. 176—203; *Explicația ilustrațiilor* (în limba germană), p. 204—209; *Cuprins*, p. 210—211.

Toamna anului 1986 avea să vestească apariția editorială a unui prim și prețios ghid al municipiului *Porolissum*, important centru militar și urban roman din Dacia nord-vestică, autorul fiind — plăcută coincidență — renumitul cercetător acum clujean Nicolae Gudea, originar de pe acele meleaguri. Cartea, deocamdată, constituie un îndreptar al "locului", afirmație ce nu trebuie să surprindă, deoarece se așteaptă ca "datele și faptele istorice prezentate oarecum sumar în acest ghid" să fie "în-fășișate pe larg și amănunțit" (*ficheiere*)... "în seria de monografii în legătură cu *Porolissum*, care vor vedea, sperăm, lumina tiparului, în anii ce urmează" (I. *Istoricul cercetărilor*). Și Nicolae Gudea și-a fi-

nut cuvîntul! Un prim tom despre această importantă așezare a și apărut în librării (*Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman*), volumul I (*Cercetări și descoperiri arheologice pînă în anul 1977*), tipărit în colecția Anuarului Muzeului de istorie și artă din Zalău, *Acta Musei Porolissensis*, XIII, 1989, volum ce însumează un total de 1178 de pagini!).

Dar de fapt, se vor întreba, pe bună dreptate, cititorii, ce semnifică numele acestui oraș? Și cercetătorul explică foarte concis: "Este încă dificil de explicat etimologia cuvîntului *Porolissum*. Numele orașului apare uneori (în inscripții) scris *Paralissum*, *Paralissensium*. Prima parte a cuvîntului, *poro* — *para*, scria cunoscutul specialist în limba traco-dacilor, profesorul I. I. Russu, reprezintă cel de al doilea element în multe toponime din Tracia și din cele două Moesii; Anthypara, Benipara, Gelupara etc. Acest *para* ar însemna căprior de acoperiș, prăjină, lance. Un alt specialist în limbile tracice, W. Thomaschek, credea că *para* ar însemna văd, trecere, trecătoare, ceea ce ar fi mai aproape de realitatea geografică de aici, dar explicațiile rămîn, deocamdată, la stadiul de ipoteze, ca și pentru cea de a doua parte a cuvîntului, *lissum*, încă neclarificată" (II. *Porolissum înainte de venirea romanilor*).

Dar de ce n-a avut acest oraș pînă acum un ghid, atît de folositor iubitorilor de drumeție? Și iarăși autorul mărturiseste cu toată sinceritatea: "... pentru că nu era nimic de văzut la fața locului. Pădurea acoperea o bună parte din complexul daco-roman. Tufișurile și lăstărișurile ascundeau principalele obiective arheologice... Situația s-a schimbat însă în ultima vreme... Începînd din anul 1977, pe teritoriul marelui complex daco-roman au început săpăturii arheologice sistematice, planificate să dureze mai mulți ani. Din 1979, lucrările de cercetare arheologică propriu-zisă au fost completate cu lucrări de conservare, de amenajare muzeografică și chiar cu încercări de restaurare. Aceste lucrări și altele, care sînt în curs, au făcut ca *Porolissum* să nu fie numai un simplu șantier de cercetări arheologice, ci au transformat o parte din teritoriul așezării antice într-un muzeu în aer liber, unic de acest fel în toată partea nordică a țării, unde vizitatorul se află într-un permanent dialog cu trecutul" (*Cuvînt înainte*).

Lucrarea este divizată în patru mari secțiuni, fiecare împărțită în capitole ce poartă titluri sugestive.

Introducerea expune motivele autorului clujean care l-au determinat să conceapă acest volum: "Multă lume a auzit și știe cîte ceva în legătură cu *Porolissum*, cu valoarea istorică a așezării și cu deosebita importanță a unora dintre descoperirile făcute aici. Dar, în chip cu totul paradoxal, sînt foarte puțini aceia care au ajuns la *Porolissum* și care pot spune: "Am văzut *Porolissum*!" Datele prezentului ghid reprezintă doar o introducere în cunoașterea acestui mare și important centru al anticității noastre, precedînd viitoarele lucrări științifice ce-i vor fi consacrate" (și dintre care unele au apărut — completez eu).

Apoi, tot în partea introductivă, se vorbește de mediul geografic al regiunii, cu localizarea exactă a așezării daco-romane (hotarele satelor Jac și Moigrad, din vecinătatea Zalăului, avînd părți din orașul antic, probabil suburbii, ce se întind pe teritoriul localităților Ortelec, Brebi, Viile Jacului și Sfîna, iar urme de construcții înfîlîindu-se de-a lungul văii Pomătului, pînă la Romita), sugerînd, totodată, excursionsiștilor posibilități de acces spre obiectiv sau îndrumarea lui în cadrul complexului arheologic din aer liber.

Interesantă, mi se pare, interpretarea datorată lui Nicolae Gudea privitoare la identificarea vestigiilor acestui mare centru urban: "Pentru că, în ultimul secol accesul spre centrul orașului antic s-a făcut și se face mai ușor prin satul Moigrad, s-a încetățenit tradiția de a se identifica teritoriul anticului *Porolissum* cu cel al satului Moigrad. Acest lucru nu este într-un totu corect, pentru că cele mai multe și, în același timp, cele mai caracteristice vestigii se află pe teritoriul satului Jac. Faptul însă că trecătoarea principală, "Porțile Meseșului", ca și cele secundare, de la nord și de la sud de ea (Valea Sărmașului, Valea Frumușelei), se află pe teritoriul satului Moigrad sau mai aproape de acesta explică și el identificarea tradițională a așezării antice cu Moigradul".

Tot Nicolae Gudea reamintește că "Istoria locurilor acestora nu a început și nu s-a sfîrșit cu epoca romană, deși aceasta reprezintă etapa cea mai importantă a vremurilor trecute. Viața omenească este atestată aici ... din timpuri imemorabile și — la propriu vorbind — este și astăzi în plină desfășurare, prin statele care s-au născut din fosta așezare romană. Caracteristica principală a acestei lungi istorii este continuitatea de locuire pe loc, o continuitate adevărată, palpabilă, demonstrabilă pas cu pas, de-a lungul secolelor uneori insuficient cunoscute ale istoriei noastre vechi, atît prin mijloacele arheologice, cît și prin topografie. Succesiunea istoriei vechi este aici aproape perfectă". Și întreb eu (cel care recenzează acest volum) pe cititor: "nu sînt oare admirabile aceste cuvinte ale lui Nicolae Gudea, zălăuan de origine și clujean prin adopțiune" (în prezent, cercetătorul lucrează la Institutul de arheologie și artă din Cluj)?

Motivarea alegerii amplasamentului așezării își găsește, de asemenea, rezonanță în paginile cărții: "... aici, alături de condiții naturale favorabile, se află trecătoarea care făcea și face legătură între Podișul Transilvan și Cîmpia Tisei, asigurînd accesul spre și dinspre Europa Centrală... Cel ce stăpînea trecătoarea controla deci o arteră de vitală importanță comercială și strategică, asigurîndu-și atît avantaje economice, cît și militare". Or, romanii practici cum erau și-au ales un loc potrivit scopurilor lor!

Parte a înțîia a ghidului se ocupă cu *istoricul cercetărilor*. Astfel, aflăm că, "în comparație cu celelalte orașe ale Daciei romane, *Porolissum* a fost descoperit cel mai tîrziu și identificat cu oarecare greutate. Au contribuit la această situație faptul că terenul a fost acoperit cu păduri pînă tîrziu, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, distanța mare față de centrele mai importante de cultură și, poate, și alți

factori". Nume ca Andrei Cosma, profesor de limba romană la Școala Normală din Zalău, Carol Torma și Árpád Buday, arheologi ai sfârșitului de veac trecut și începutului celui de-al nostru, Constantin Daicoviciu și Mihail Macrea, profesori universitari clujești (în perioada inter și postbelică) și mai recent, — prin completările mele de bun simț —, Nicolae Gudea, Eugen Chirilă, Mircea Rusu, Ioan Mitrofan, Alexandru Matei (actualul director al Muzeului din Zalău), István Bajus sau Dan Tamba (ambii tot de la instituția zăläuană amintită) sînt definitiv legate de activitatea de cercetare a locului. Săpăturile de specialitate, reîncepte în anul 1977 (după o stagnare datorită vicisitudinilor celui de-al doilea război mondial) și coordonate de Academia României, Filiala din Cluj și Muzeul de istorie și artă din Zalău, scot, an de an, la lumină valoroase vestigii, oferind ochilor uimiți a celor ce poposesc pe aceste meleaguri, "bijuteria" complexului arheologic în aer liber sălășlan (foarte interesante și evocatoare, în această ordine de idei, mi se par încercările reușite de reconstituire a unor monumente arhitectonice majore, printre care o deosebită impresie face *porta praetoria* a castrului mare).

Secțiunea a doua a lucrării (*Porolissum înainte de venirea romanilor*) expune date istorice privind descoperiri din epoca neolitică (culturile Criș, Tisa), cea eneolitică (cultura Bodrogkeresztur și un celebru tezaur cu piese din aur, provenit de la Moigrad), epoca bronzului (culturile Căpofeni, Otomani), apoi prima vîrstă a fierului (cu numeroase vestigii hallstattiene) și, în sfîrșit, civilizația dacică (Lătene, secolele III î. Ch. — I d. Ch.), cu nu mai puțin cunoscuta "dava", situată pe "Măgura Moigradului" (aici a fost depistat și un mare cimitir de incineratie), civilizație caracterizată prin bogată și ilustrativă cultură materială și spirituală.

Partea cea mai cuprinzătoare a volumului (și este normal să fie așa), partea a treia (*Romanii la Porolissum*), demonstrează clar că romanii "s-au instalat într-o zonă strategică ocupată înainte de daci, au preluat fără nici o schimbare controlul trecătoarei, au păstrat nealterat numele locului. Or, toate acestea înseamnă continuitate, o continuitate ce a implicat, în chip hotărît, nu numai cadrul natural, ci, mai ales, pe cel etnic, populația dacică". Capitolele acestei secțiuni poartă următoarele titlaturi: 1. *Porolissum — cheie de boltă a apărării provinciei Dacia*, divizat în probleme privitoare la complexul defensiv (care, în antichitate, într-adevăr reprezenta o "cheie de boltă"; să nu uităm că aici se aflau frontariile nord-vestice ale Imperiului), unitățile militare, armamentul și echipamentul ostășesc; apoi, 2. *Porolissum — puternic centru de producție roman*, avînd pagini de referință despre confecționarea ceramicii, exploatarea și prelucrarea pietrei, procurarea și turnarea metalelor, producerea sticlei, prelucrarea osului, relațiile comerciale, circulația monetară; 3. *Porolissum — centrul spiritual al provinciei Dacia Porolissensis*, cu date referitoare la scrierea în limba latină, religie, arta romană și preocupările zilnice ale oamenilor; 4. *Dezvoltarea urbană*, explică fie istoric (evoluția așezării de la faza de *canabae* — locuințe particulare în jurul castrului — la metropolă, cu rang de *municipium*, atestat epigrafic în vremea împăratului Filip Arabul, — anii 244—248 —, dar cu epitetul legat de numele lui Septimius Severus, — domnia între 193—211 —, apoi organizarea municipală), fie arheologico-arhitectural diferitele sectoare de săpături arheologice și vestigii descoperite (sectorul de nord, nord-est, sud-est, sud-vest, amfiteatrul, cimitirele, rețeaua de drumuri și trama stradală); în sfîrșit, 5. *Populația orașului* și 6. *Romanizarea* se înscriu în problematica largă a explicării demografiei antice și a simbiozei dacoromane.

Partea a patra, ultima a lucrării (*Daco-romanii la Porolissum după retragerea administrației și armatei romane*) expune argumentat și fondat păreri în conexiune cu viața economică a orașului după așazia "părăsire aureliană" (anul 275 d. Ch.), noile forme de viață socială și spirituală, contactele localnicilor cu migratorii, situația din secolele V—VI, adică perioada începuturilor și a dezvoltării iminente a importantului proces istoric, care va genera, nu peste multe veacuri, formarea poporului român și a limbii sale.

Materialul ilustrativ adecvat (despre care am amintit), bibliografia selectivă, abrevierile, glosarul (necesar pentru înțelegerea denumirilor antice, a elementelor artistice și arhitectonice etc.), cuprinzătorul rezumat cu explicația ilustrației (ambele în limba germană, în vederea utilității ghidului pentru vizitatorii străini) completează în mod fericit volumul cu așa-numitul "aparatură critică", deosebit de necesar.

Prin toate datele puse cu generozitate la îndemîna unui larg cerc de cititori, prin informațiile valoroase ce răzbat, datorită panei măiestre a autorului, prin stilul curgător cu care a fost scris, consider că acest "îndrumar" depășește cu mult pretențiile unui simplu ghid, deși modest, Nicolae Gudea crede că rostul lui este doar "de a înlesni comunicarea dintre vizitatori și vestigiile trecutului, atît cele vizibile cît și cele ascunse încă privirilor, contactul unui trecut a cărui cunoaștere reprezintă o componentă esențială a conștiinței umane" (*Cuvînt înainte*).

La rîndu-mi, nu pot încheia această recenzie fără a-mi exprima satisfacția citirii volumului de față (mai ales că am fost de numeroase ori prin acele locuri, descrise în carte) și de a face aceeași sinceră urare, pe care Nicolae Gudea o adresează tuturor, mai întîi în limba latină și, apoi, în traducere liberă: "Fii binevenit, călătorule, oprește-te, privește; sub acest pămînt stă acoperit Porolissum, oraș vestit al strămoșilor noștri; cugetă și apoi umblă sănătos!"